

LUDVIG ZSUZSA

AZ EU-OROSZORSZÁG ENERGIADIALÓGUS

A szerző az MTA Világgazdasági Kutatóintézet tudományos főmunkatársa. Jelen tanulmánya "Oroszország és a kibővült Európai Unió gazdasági kapcsolatai – közép-kelet-európai szemmel" címmel 2006 szeptemberében a Budapesti Corvinus Egyetemen benyújtott PhD-értekezésének e témára vonatkozó fejezeteire támaszkodik. Az Európai Unió és Oroszország 2000-ben indította útjára az energiadialógust, amely a szoros kétoldalú energetikai kapcsolatokat, az együttműködést és közös gondolkodást hivatott megerősíteni. Az elképzelés kiindulópontja a kölcsönös függés volt: az Európai Unió erőteljesen függ az orosz szénhidrogén-szállításoktól, míg Oroszország számára Európa jelenti a legnagyobb és legbiztosabb felvevőpiacot. A 2000 óta bekövetkezett események és tendenciák fényében azonban ma már megkérdőjelezhető, hogy a kölcsönös függés önmagában elegendő biztosíték-e az európai szállítások biztonságának fenntartására.

*„Az egyensúly egyszerű: nekünk szükségünk van Oroszország energiájára, Oroszországnak pedig arra a hatalmas energia-
piacra, amelyet Európa jelent.”(Benita Ferrero-Waldner)*

Az ezredfordulón több olyan esemény történt illetve folyamat indult el, amelyek alapvető változásokat hoztak az EU-Oroszország kapcsolatrendszerbe. Borisz Jelcin közel egy évtizedes elnöksége után Oroszország élére új vezető került, a pragmatizmusáról ismert Vlagyimir Putyin személyében. Az orosz gazdaságban ekkorra már érzékelhetővé váltak az 1998-as oroszországi pénzügyi válság spontán módon kialakult pozitív hatásai, leginkább a rubel leértékelődéséből fakadó javuló export-versenyképesség, illetve a drasztikus mértékben megdrágult import helyettesítését célzó hazai termelésfelfutás. Mindezekhez a világpiacon olajárak tartós és jelentős emelkedése járult hozzá pozitív tényezőként a külső környezet oldaláról. Az orosz gazdaság tartósan és dinamikusan növekvő pályára állt, amely dinamizmusban azonban meghatározó szerepet játszott az ország energiaszektora. A kétezres évek elején az Európai Unió is több új kihívás elé került. Elsőként az egyre közeledő nagyszabású bővülés várható következményeire kellett felkészülnie, másrészt ehhez az időszakhoz kötődik az európai energiaforrások és az energiagazdálkodás mérlegének első komoly megvonása, azaz az Unión belüli készletek szűkösségével, a fokozott importkényszerrel való szembenézés (European Commission, 2000). A fenti tényezők együttesen vezettek az Európai Unió és Oroszország közötti kapcsolatok élénküléséhez, a korábbi, gyakran üresnek tűnő intézményes keretek tartalmi feltöltésének igényléséhez. Elsőként a 2000. októberi EU-orosz csúcshoz kapcsolódóan az *energiadialógus* beindítását hirdették meg a felek. 2001-ben a két fél újabb nagyszabású közös „projekt” megkezdéséről döntött, *a közös gazdasági térség kialakításáról*. Ezt az elképzelést egészítette ki 2003-ban a már négy közös térségben való gondolkodás. 2003-ban egyúttal az energiadialógust beemelték a

közös gazdasági térségbe, azonban különleges súlya és jellege miatt továbbra is önálló folyamatként él.

Az EU-orosz kapcsolatok alapjait jelentő energetikai szálak szorosabbá tételét célként kitűző energiadialógus sokáig sokak számára az egész kapcsolatrendszer siker-történetét jelentette, hiszen a felek kölcsönös kötelezettséget vállaltak az európai energetikai problémák együttes kezelésére, az orosz és uniós energiapolitikák és stratégiák egyeztetésére. Az energiadialógus kiindulópontja az erőteljes kölcsönös függés. Bár a köztudatban elsősorban az Európai Unió – kibővülése után még fokozottabb mértékű – függése él az orosz energiahordozóktól (földgáz és kőolaj), valójában a *függés a másik oldalon még erőteljesebb*: az orosz szénhidrogénexport lényegesen nagyobb hányada irányul a jelenlegi Európai Unióba, mint amekkora az orosz szállítások részesedése az uniós olaj- és gázbehozatalból. Az energetikai párbeszéd legfontosabb hajtóereje a szénhidrogén-kereskedelem stabilitásának biztosítására irányuló kölcsönös törekvés és érdek. A dialógus beindításával azonban a két fél éppen arra törekedett, hogy túllépjen az egyszerű szállító-vevő kapcsolatokon, és az energetika terén valóságos kooperáció, közös gondolkodás, azaz stratégiai együttműködés jöjjön létre. Ez egyben jelzi a dialógus egyik alapkérdését is: hogyan lehet összeegyeztetni egy eladói és egy vásárlói pozícióban lévő ország illetve országcsoport érdekeit? A dilemma feloldását részben az adja, hogy az energetikai párbeszéd sokkal szélesebb vetületen zajlik, mint a szénhidrogén-szállítások ügye, kiterjed az energetika más területeire is, mint pl. az atomenergetikai együttműködésre, a villamoshálózatok összekapcsolásának tervére, kutatási együttműködésre stb. Másrészt a felemás, kompromisszumos megoldások, az elhúzódó megoldatlan problémák léte a szénhidrogén-kitermelés és -szállítások területén épp e dilemma tényleges alapjára hívják fel a figyelmet.

A 2006. januári orosz-ukrán gázkonfliktust követően a 2006-os év egészében az energetika állt az EU-orosz kapcsolatok homlokterében. Kiemelt szerepet kapott a kérdéskör mindkét EU-orosz csúcstalálkozón, a 2006. októberi, Lahtiban tartott informális EU-csúcson, amelyre Putyin elnök is meghívást kapott, valamint az első ízben Oroszországban rendezett G8-találkozón is. Az Unió részéről az energetika kiemelt súlyát jelzi, hogy José Manuel Barroso, az Európai Bizottság elnöke az energetikát valamennyi harmadik országgal folytatott párbeszéd központi kérdéseként kívánja kezelni 2007-ben is (Barroso, 2006).

1. TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEK

A jelenlegi Európai Unió tagállamai és Oroszország, illetve korábban a Szovjetunió hagyományos energetikai partnerei egymásnak. Már a 70-es években kifejlődtek és jelentőssé váltak a nyugateurópai-szovjet (azon belül hangsúlyozottan orosz) energiakereskedelmi kapcsolatok. A kapcsolatok kiépítésében az egyik úttörő nyugati vállalat az osztrák ÖMV volt, amely már 1968-ban megkötötte első gázszállítási szerződését Moszkvával. A szovjet szállításoknak sokak szerint legfőbb jellemzője volt a stabilitás és megbízhatóság, amit a központi szovjet gazdaságirányítás valójában megkönnyített. Másik fontos vonásuk a többi konkurens ajánlathoz képest alacsonyabb, kedvezőbb árfekvés volt. Egyes nyugat-európai országok

(Olaszország, Finnország, Franciaország valamint az egykori NSZK) már a nyolcvanas évek közepén a Szovjetunió legjelentősebb olaj- és gázvásárlói közé tartoztak.

A rendszerváltás, amely a Szovjetunió utódállamaként fellépő Oroszország és a nyugati országok egymás felé nyitásának megkezdésével járt együtt, értelemszerűen megerősítette a korábbi energetikai szálakat: Oroszország a kilencvenes évek során az uniós szénhidrogén-piac egyre stabilabb és meghatározóbb szereplőjévé vált. Oroszország szerepe a nyerskőolaj-szállításokban egyértelműen nőtt¹, míg a kőolaj-termékek esetében visszaesett, de még ezzel együtt is lehetővé tette az első hely megőrzését. Az EK kőolajpiacán a 80-as évek végi 7–8%-körüli szovjet piaci részesedéssel szemben a kőolaj esetében Oroszország részaránya az EU12-ek 1993-as behozatalában már meghaladta a 11%-ot.

A történeti előzmények között fontos helyen szükséges megemlítenünk az Európai Közösség kezdeményezésére életre hívott *Energia Chartát*, különös tekintettel arra, hogy az Energia Charta ügye mind a mai napig az EU-orosz kapcsolatrendszer nyitva hagyott és egyik legvitásabb kérdése.

AZ ENERGIA CHARTA

1990-ben holland kezdeményezésre merült föl az Európai Közösségben egy olyan európai szintű charta kidolgozásának elképzelése, amely az energetikai együttműködés közös alapelveit fekteti le a kontinensen. Eredetileg a 12 közösségi tagállamot kívánták volna összekapcsolni a Szovjetunióval, majd annak utódállamaival, elsősorban Oroszországgal², illetve intézményes módon is támogatni kívánták a közép-kelet-európai országok vásárlásait a számukra kedvezőtlené vált feltételek között³. Az Európai Energia Charta 1991. decemberi hágai aláírásánál valamennyi európai államon kívül már jelen volt az USA, Kanada, Japán és Ausztrália is. Ez azonban még csak egy együttműködési szándéknyilatkozat volt, amelyet egy jogilag is kötelező érvényű nemzetközi egyezmény (Energy Charter Treaty) aláírása követett 1994-ben. Ez utóbbi 1998-ban lépett érvénybe. Bár Oroszország az aláírók között szerepelt, az orosz ratifikációra mind a mai napig nem került sor.

A Charta, amelyet később beemelték az uniós *acquis communautaire*-be, alapvetően a nyugati megközelítésből és érdekekből indult ki, ugyanakkor az eredeti szándékok nem estek messze az orosz érdekektől sem. A szovjet központi gazdaságirányítás megszűnte ugyanis új kihívásokat teremtett a felek számára: egyrészt a korábbi kiszámítható viszonyok helyébe a számos piaci szereplő színre lépése bizonytalansági elemeket hozott, másrészt az orosz gazdaság általános válságával összefüggésben az energiaszállítások biztonságát fenyegető tényezővé lépett elő a szénhidrogén-kitermelési rendszer válságos állapota is (Balmaceda, 2002: 4). Mindezen a Charta alkotói az energiakereskedelem és együttműködés

1 Meghaladta a korábbi teljes szovjet szintet.

2 Az ötlet Ruud Lubbers holland miniszterelnök nevéhez fűződik.

3 Ezen országoknak át kellett állniuk a keményvalutás fizetéshez kötött, világpiaci árakon megvalósuló szénhidrogén-vásárlásokra.

erősítése révén kívántak segíteni, többek között a szektort célzó nyugat-európai befektetések ösztönzése – azok megfelelő biztonsági garanciáinak megteremtése – révén. A Charta – alapvetően a WTO-normákhoz igazodva – a diszkrimináció-mentesség megteremtésére törekedett a beruházások, a kitermelés és feldolgozás, valamint a szállítás terén. A Charta egyik legfontosabb célterülete a tranzitszállítások és általában az infrastruktúra használatának kényes ügye: a csővezetékek használatához való teljesen diszkriminációmentes hozzájutás biztosítását írta elő valamennyi aláíró ország, valamint harmadik felek számára.

A Chartában foglaltak, még inkább az eredeti célok – összeurópai szintű, hatékony kelet-nyugati energetikai együttműködés – megvalósulása azonban nehézségekbe ütközött elsősorban azért, mert Oroszország elvesztette érdeklődését iránta. Ennek oka volt egyrészt, hogy a kezdeti tervekkel ellentétben a benne együttműködni kívánó országok köre túl széles lett, másrészt – és ez az igazán lényeges ok –, a csővezetékekhez való hozzáférés politikai és gazdasági fegyverét az orosz szállító cég, a Gazprom nem kívánta elveszteni rivális szállítói kedvéért. Harmadik fél korlátlan hozzáféréseinek biztosítása egyúttal jelentős lépés lett volna az EU azon célja felé, hogy az olajpiachoz hasonlóan a gázpiacon is rövid távon is érvényesülő versenyhelyzet állhasson elő. A prompt gázpiacokra vonatkozó elképzelés azonban nem volt különösebben vonzó Moszkva számára, amely a hosszú távú üzleti kapcsolatok szükségessége mellett érvelt⁴. A Charta ugyanakkor a beruházások terén is nyitást írt elő az aláíró felek számára. A külföldi tőke beengedése az ország stratégiai fontosságú ágazatába, szintén kényes kérdés Oroszországban mind a mai napig.

AZ EURÓPAI UNIÓ 2000-ES „ZÖLD KÖNYVE”

A 2000 novemberében elkészült Zöld Könyvben (European Commission, 2000) az Európai Unió mérleget von a rendelkezésére álló energiaforrásokról, a beszerzésben és energiafelhasználásban várható tendenciákról 2030-ig, beleértve a bővülések energetikai következményeit. A Zöld Könyv és az azt követően napvilágot látott uniós elemzések leszögezik, hogy az Európai Unió a jövőben növekvő mértékben fog energiainportra szorulni. A 2000-es mintegy 50%-os külső energiafüggéssel szemben 2030-ra már 70% körüli arány prognosztizálható. Az energia-behozatali növekmény a vizsgált időszakban elsősorban – mintegy 80%-ban – a földgázra, kisebb mértékben pedig az olajra fog esni. A fentiekből adódóan az Unió energiamérlegének szerkezetében is számottevő változások fognak bekövetkezni. Bár a legnagyobb dinamizmus a megújuló energiaforrások terén várható, a második leggyorsabb növekedés a gázfelhasználás terén valószínűsíthető (64%). Ezzel a földgáz szerepe az energiamérlegben 16%-ról 32%-ra emelkedik, megközelítve a 40%-ról 35%-ra csökkenő kőolajét. Az Unió gázimport-függése a 2000

⁴ A hosszú távú gázszállítói szerződéses kapcsolatok fenntartása melletti Gazprom-érvelés egyik fő eleme mind a mai napig a szektor igen magas beruházási költség szintje. Bizonytalanabb szállítói pozícióban ezekre az érintett vállalatok nem tudnának vállalkozni, illetve természetesen nem érdekük költséges beruházások megvalósítása, ha azok gyümölcseiből mások is részesülnek.

év körüli 45%-ról 2030-ra 80%-osra nő, míg az olaj esetében a megfelelő arányok 75 illetve 90%⁵.

A növekvő importszükséglet teszi külön is megfogalmazandóvá az ún. „külső energiapolitikát”⁶. Az Oroszországgal folytatott energetikai párbeszéd ennek szerkesztés és kiemelt része. Oroszország valamennyi erre vonatkozó uniós elemzésben vagy az első helyen szereplő energetikai partner, vagy éppenséggel az egyedüli konkrétan is megnevezett⁷. Ez egyáltalán nem meglepő annak fényében, hogy már a 25-ökkel számolva Oroszország a legnagyobb külső szállító a földgáz és a kőolaj esetében, az előbbiben 50%-ot megközelítő, az utóbbiban pedig 25%-ot meghaladó részarányal (European Commission, 2000: 16.). Ami a 2000-es Zöld Könyv orosz vonatkozásait illeti, azok többféle – mennyiségi és minőségi – tőről gyökereznek. Egyrészt az Európai Unió gazdasági növekedése önmagában is bővülő energiaszükséglettel, gáz- és olajfelhasználással jár (mennyiségi gyökerek), másrészt a földgáz esetében szerkezeti, minőségi változások, illetve váltási szándékok generálnak növekvő uniós igényt: az Európai Unió környezetvédelmi megfontolásokból – a szén-dioxid kibocsátás csökkentésének szándékával, a Kiotói Egyezmény szellemének megfelelően – kívánja növelni a földgáz szerepét többek között a villamosenergia-termelésben és a fűtésben.

A Zöld Könyvnek már a címe is utal egyik legfontosabb céljára, nevezetesen az energiaellátás biztonságának megteremtésére irányuló szándékra. Ebből a szempontból merül fel az Unió részéről a diverzifikációs cél a beszerzési forrásokra vonatkozóan. (Az EU15-ök első számú külső olajforrása ekkor még a Közel-Kelet, az innen érkező szállítások azonban jelentős politikai kockázatokkal terheltek. Az EU15-ök földgázbehozatalát tekintve szintén ebben az időben még Algéria állt az első helyen.) Az ezredforduló táján az említett biztonsági kockázatokhoz képest az orosz forrás megbízhatóbbnak és kiszámíthatóbbnak tűnt.

OROSZORSZÁG ENERGIASZTRATÉGIÁJA A 2020-IG TERJEDŐ IDŐSZAKRA⁸

A 2020-ig terjedő időszakra vonatkozóan már 2000-ben elkészült egy orosz energiastratégia, ugyanakkor a dokumentumot hivatalosan csak 2003 augusztusában fogadták el⁹. A stratégia Oroszország természeti adottságaiból indul ki: Oroszország birtokolja a világ földgáztartalékainak egyharmadát, olajkészleteinek mintegy tizedét, míg a szén és uránium vonatkozásában a megfelelő arányok 20 illetve 14%. A várt gazdasági növekedés a hazai energiaigényeket is emelni fogja, az energetikára vonatkozó hosszú távú stratégiai gondolkodás ebből a szempontból is elengedhetetlenül szükséges.

5 Eközben az atomenergia szerepe – egyes tagállamoknak a nukleáris energia kiiktatására irányuló döntései következtében – mintegy 19%-kal visszaesik. Finnország és Franciaország ugyanakkor a nukleáris energia szerepének további növelése mellett döntött. Az atomenergia villamos energiatermelési célú hasznosításáról való döntést a Bizottság továbbra is tagállami hatáskörben hagyta.

6 Az ún. "extern energy policy" energetikai megfontolásokra épít, ötvözve azokkal a külpolitikai elemeket.

7 További fontos, helyenként megnevezett szállítók Algéria, Irán, Egyiptom, Líbia, Szíria. Törökország mint fontos új szállítási útvonalak mentén fekvő tranzitország kap kiemeltet.

8 A stratégiának elsősorban az EU-orosz energiakapcsolatok szempontjából lényeges elemeit emeljük ki.

9 2003. augusztus 28. 1234-p. számú kormányhatározat.

A stratégia visszatérően hangsúlyozza a technológiai modernizáció szükségességét. Jelentős módosulásokat prognosztizál az ország energiamérlegében: a belső energiafelhasználásban az atom-, vízi-, szénből és megújuló forrásokból nyert energia térnyerésével számol, míg a szénhidrogénekben belül jelentős területi átrendeződést jelez előre (Ministry of Energy of the Russian Federation, 2003: 5). Az orosz energia-kivitel volumene összességében – 2020-ig – mintegy 25–30%-kal fog bővülni, ami a várható áremelkedési hatásokat is bekalkulálva 45–50%-nyi effektív növekedést jelent előreláthatólag. Ezen belül az olajtermékek kivitelének visszaesését valószínűsítik. Ugyanakkor az éves földgázkivitel a 2002-es 185 milliárd köbméterrel szemben 2020-ra 275–280 milliárdra nő majd a prognózis szerint. A stratégia valamennyi energetikai ágazatban jelentős termelési kapacitásnövekedéssel számol. Ha ehhez hozzátesszük az energiahatékonysági célokat, elméletileg még a GDP-növekedés generálta megemelkedett hazai energiafelhasználás mellett is jelentős többletkapacitások fognak Oroszországban létrejönni.

Az olajtermelés alapvetően a hagyományos kitermelő területekhez kötődően – Nyugat-Szibéria, Észak-Kaukázus, Volga-mente – és az új mezőkön (Észak-Európa, Timan, Pecsora vidék, Kelet-Szibéria, Távol-Kelet és az észak-kaszipi környék) fog folyni. Az olajtermelésben kitűzött legfontosabb stratégiai cél a klimatikus és hatékonysági szempontokat is figyelembe vevő technológiai fejlesztés. Különösen izgalmasak a stratégia olajszállítási útvonal preferenciái: 1. észak-balti vonal; 2. Kaszpi–Fekete-tenger–Mediterrán vonal (a meglévő kapacitások bővítése); 3. közép-európai vonal (Barátság és Adria-vezetékek összekapcsolása); 4. kelet-szibériai vonal (új vezeték: Angarszk–Nahodka vonal kiépítése leágazással Kína felé); 5. távol-keleti vonal (Szahalin térségéből új vezeték építése a csendes-óceáni és dél-ázsiai irányokba).

A földgázkitermelés szintén a régi (Nyugat-Szibéria) és az újonnan bevetésre szánt (Kelet-Szibéria, Távol-Kelet, Észak-Európa és a Jamal-félsziget) mezőkön fog zajlani. Új elem azonban az ún. *kis földgázmezők* előtérbe helyezése, különösen az európai területeken. Az uráli, Volga-menti és észak-nyugati kis lelőhelyekről évente 8–10 milliárd köbméter földgáz kitermelését várják. Az ún. független termelők részaránya is emelkedőben lesz a vizsgált időszak során, 12%-ról mintegy 17%-ra 2010-ig bezáróan (Ministry of Energy of the Russian Federation, 2003: 17.) Összességében a földgázkitermelés kétszeres növekedésével számolnak mintegy 20 év alatt. (Ezzel szemben a földgáztermelés az utóbbi években csak igen szerény mértékben bővült, lényegében stagnált.)

Külön alfejezet foglalkozik az ökológiai problémákkal, célul kitűzve a környezet fokozatos mentesítését az energetikai komplexum által okozott károktól, továbbá az európai ökológiai védelem szintjéhez való közelítést. A Kiotói Egyezmény kapcsán ugyanakkor leszögezi a dokumentum, hogy Oroszország mind jelenleg, mind pedig a jövőben alatta fog maradni az egyezményben vállalt 1990-es szintnek az üvegházhatást okozó gázok kibocsátott mennyisége tekintetében¹⁰.

Meglepően nagy hangsúlyt kap az energiahatékonyság kérdésköre. Az orosz GDP fajlagos energiafelhasználása 2,3-szerese a világlátlagnak, 3,1-szerese az Unió

¹⁰ A kérdésben az orosz szakértők azonban ma már megosztottak, olyannyira, hogy egyesek az egyezményből való orosz kilépés szükségességét is felvetik.

országokban tapasztaltnak. A dokumentum józan indoklást is nyújt: a speciális klimatikus viszonyokon és területi problémákon túl az elmúlt évtizedek alatt kialakult iparszerkezet, az energiaigényes ágazatok és a kommunális szolgáltatások technikai elmaradottsága, valamint az országban jellemzően elterjedt energiapazarló magatartás okozza a magas fajlagos értéket.

Kiemelt jelentőségű a „Külső energiapolitika” c. fejezetrész, amelynek legfontosabb általános jellegű célkitűzése: Oroszország jelenlegi nyersanyag-szállító szerepét átalakítani a világ energiapiacának jelentős tagját megillető szereppé, élénk dialógust folytatva mind az energiát vásárló, mind pedig az eladó országok csoportjával, együttműködve a Nemzetközi Energiaügynökséggel és a G8-akkal. Ami a partnerországokat illeti, elsőként konkrétan az európai országokat említi a dokumentum, ugyanakkor nem sokkal utóbb már Ázsiával együtt szerepel az európai kontinens. Közép- és Nyugat-Európa, az elkövetkező 20 év fontos piaca, miközben az Amerikai Egyesült Államok hosszú távon egyre nagyobb jelentőségre tesz szert az olajipari, valamint az atomenergia-ipari termékek, majd az *LNG (cseppfolyósított földgáz – liquified natural gas)* exportjában. Az orosz olajiparba számottevő amerikai tőke beáramlását is prognosztizálják az orosz szakértők. A csendes-óceáni térségből, ill. Dél-Ázsiából a jelentős partnerországok között az összes nagyot felsorolják – Kínát, Japánt, Dél-Koreát és Indiát – szintén kombinált (gáz-, olaj- és atomtechnológiai szállítások) vonatkozásban. Mindezzel párhuzamosan ennek a térségnek a részaránya is számottevően emelkedik majd, 2020-ig a kőolaj esetében a jelenlegi 3%-ról 30-ra, a gáznál pedig 25%-ra. Oroszország energiaszektora számára a diszkriminációmentes tranzit életbevágó fontosságú. A stratégia ezt úgy kívánja elősegíteni, hogy szorgalmazza a jelentős nemzetközi projektekben való orosz vállalati részvételt, azaz „belülről” próbálják érdekeik érvényesülését elősegíteni.

A dokumentum több helyen is foglalkozik az energetikai ágazat beruházási helyzetével és annak jövőbeli finanszírozási szükségleteivel. Ezzel kapcsolatban azt sugallja, hogy Oroszország elsősorban hazai forrásokból kívánja az energetikai ágazat – termelésnövelést célzó, valamint technológiai jellegű – fejlesztését megvalósítani. A bevonható vállalati tőke ugyan magában foglalhat külföldi eredetű eszközöket is, de ezek jelentősége a hazai források alatt marad majd. Ez már a kiinduló helyzetben is hasonlóan működött: a külföldi tőke részesedése az energetikai tőkebefektetésekben a stratégia keletkezésekor 13%-os volt, ennek is 95%-a az olajipart célozta meg¹¹. A stratégia az elemzett mintegy két évtized első felében összességében 260-300 milliárd dollárnyi, 2010–2020 között pedig 400–510 milliárd dollárra rúgó ágazati tőkeszükséglettel számol. A külföldi beruházások nevesítve szinte csak a dokumentum végső, összegző alfejezetében jelennek meg, ott is elsősorban a más ágazatokra vonatkozó „spreading” hatások kapcsán (Ministry of Energy of the Russian Federation, 2003: 18.). A stratégia tehát nem oldja fel a beruházási szükségletek nagyságrendje és a külső források bevonásával szembeni ódzkodás között a gyakorlatban feszülő ellentmondást. Igaz, ebben szerepet játszhat, hogy keletkezése és elfogadása idején az orosz álláspont e téren még kevésbé kiforrott volt. Mára egyre inkább úgy tűnik, hogy az orosz állam igen erőteljesen kívánja befolyásolni a külföldi

¹¹ Ez természetesen nem véletlen, az olajipar magánosítási és liberalizációs szintje messze maga mögött tudja a többi energetikai szektorban tapasztaltat.

tőke energetikai befektetéseit, egyrészt azok korlátozásával, másrészt a számára vonzó partnerek tudatos kiválogatásával.

2. AZ ENERGIADIALÓGUS LÉNYEGE, CÉLJAI, LEGFONTOSABB KÉRDÉSKÖREI

Az energiadialógus legáltalánosabb kitűzött célja a korábbi szállítói-vevői energetikai kapcsolatok minőségileg új szintre emelése, mélyebb együttműködési formára való áttérés, azaz „politikai partnerség kialakítása ezen a területen.” Az EU részéről a partnerség általános gondolata mögött meghúzódó konkrét elképzelés: az energiaellátás biztonságának növelése, mégpedig az orosz szállítások garanciáinak megteremtése, valamint az orosz energetikai szektorba irányuló európai befektetések ösztönzése, rajtuk keresztül az orosz termelés növelése és biztonságossá tétele révén. A dialógus másik alapgondolata a közelgő EU-bővüléssel automatikusan is szorosabbá váló energetikai kapcsolatokban rejlő új lehetőségek kiaknázása, illetve a várhatóan felmerülő új problémák, veszélyforrások közös kezelése. A későbbiekben egy másfajta uniós megközelítés is hangot kapott: e szerint az energiadialógust általában is az orosz-EU kapcsolatok egyfajta modelljének (test-case) tekintették, amely eszközként szolgálhat a szélesebb spektrumú együttműködés fejlesztéséhez (Barysch, 2004: 31).

Az Energia Chartához képest az energiadialógus már sokkal egyértelműbb bizottsági kompetenciákat jelölt ki, hiszen az EU részéről a párbeszédet a Bizottság energiaügyekben illetékes főigazgatósága fogja át és dolgozza ki. A tagállami szinten jelentkező sokszínűséget kiküszöbölni természetesen ezzel az intézményi felállással sem lehet, ráadásul egy további problémát okoz, hogy a dialógust összefogó Bizottságnak igen korlátozottak az eszközei a megvalósítás lényegi alanyaira, magukra az energetikai vállalatokra.

Az orosz oldal számára az energiadialógus több szempontból is vonzónak tűnt. Ebben az időben általában is megfigyelhető volt Moszkva Európa felé fordulása. Másrészt, a dialógus egyértelműen elismerte Oroszország elsődleges szerepét az európai energiaszállításokban, s ami még fontosabb, a jövőre nézve is kvázi garanciát kínált ennek megmaradására. Nem utolsó szempont volt, hogy az Energia Charta multinacionális jellegével szemben az energiadialógus már határozottan bilaterális, ami lehetőséget kínált Oroszország számára más – például FÁK-versenytársak kiiktatására az európai kontinens energiakérdéseinek megvitatásából, de legalábbis elsőbbséget kínált Moszkvának. Az energiapiacok stabilitása, az orosz energiaszektor modernizálása, az energetikai hatékonyság növelése mind olyan közös célok, amelyekkel nem volt nehéz Moszkvának sem azonosulnia. Nem jelentett különösebb nehézséget az uniós környezeti szempontok – a szén-dioxid kibocsátás visszaszorítása – elvi elfogadása sem. Ugyanakkor egyelőre mégsem kellett elfogadni az Energia Charta számukra nézve kedvezőtlen, harmadik felekre is vonatkozó, általában a liberalizációt elősegítő kitételeit, bár az Európai Unió továbbra is szorgalmazta a Charta oroszországi ratifikálását. Csábító volt ezen kívül az energiadialógus igen széles problémaköre is, amelyből ezúttal már nem hiányzott a Moszkva számára kiemelkedő jelentőségű nukleáris tematika sem. Az energiadialógus továbbá számos, az ekkor már belátható közelségbe kerülő, az uniós bővüléssel kapcsolatos orosz aggály orvoslására kínált elméleti lehetőséget.

Az energiadialógus keretein belül megteremtették a szükséges fórumokat: rendszeres szakértői találkozók, magas szintű politikai eszmecsereket, továbbá négy tematikus munkacsoportot. Az egyik legnagyobb gyakorlati eredménynek mindazok a témában folytatott kerekasztal-összejövetel tekinthetők, amelyek összehozták, egy asztal köré ültették az Unió és Oroszország energetikai szakembereit, hivatalnokait és iparági képviselőit – köztük a legjelentősebb nagyvállalatok vezetőit.

Érdekesség, hogy míg az eredeti célkitűzés, az európai befektetések oroszországi növelése végigvonul valamennyi dokumentumon, az ellenkező irányú tőkemozgásokról, azok esetleges ösztönzéséről, nevezetesen az orosz vállalatok európai energiaszektorban történő befektetéseiről csak a legutóbbi években készült jelentésekben esik elvétve szó, holott ez a folyamat már jóval korábban beindult, és az európai energetikai szektorra nézve – különösen a bővülés fényében – nem kis kihívást jelent. A kölcsönös jelző a befektetésekkel kapcsolatban először a 2003-as jelentésben jelenik meg, a 2004-es „report” azonban már a kölcsönös befektetések ösztönzéséről, mint egyik legfőbb célkitűzésről beszél. Az időrendben utolsó, 2005 októberében készült dokumentumban pedig először fogalmazódik meg az orosz befektetésekkel szembeni különböző akadályok jelentkezése kapcsán kialakult orosz aggály – minden bizonnyal már az újonnan csatlakozott országokban megélt orosz tapasztalatok okán.

Az energiadialógusban több kérdés folyamatos, vagy időnkénti megvizsgálására került sor, amelyek közül a legfontosabbak a következőekben tömören kifejtett kérdéskörök. Az energiadialógus Oroszországot leginkább izgató problémái szorosan összefüggnek az Európai Unió 2004-es kibővülésével, illetve a közeljövőben várható újabb csatlakozásokkal. Az uniós oldalról felvetett kérdések zöme az európai energiaellátás biztonsági dimenzióival kapcsolható össze: 1. a források, készletek mennyiségi elégségességével; 2. a kitermelő és szállító, fizikai infrastruktúra megbízhatóságot jelentő színvonalával; 3. a partnernek megbízhatóságával; 4. az árak biztonságával.

A) AZ EGY FORRÁSBÓL SZÁRMAZÓ SZÉNHIIDROGÉN-SZÁLLÍTÁSOKRA VONATKOZÓ UNIÓS „PLAFON” KÉRDÉSE

Orosz részről már évekkel az Unió tervezett kibővülése előtt megfogalmazódott az az aggály, hogy az EU-ban (vagy egyes tagállamaiban) – pl. a nukleáris fűtőelemekhez hasonló módon – maximálják az egy forrásból behozható szénhidrogénimport arányát. Ennek a plafonnak a nagyságát 30%-osnak vélték. Bár konkrét, erre vonatkozó uniós jogszabályt, direktívát nem tudtak megnevezni, ez a félelem olyan mélyen élt Moszkvában, hogy azt 2002. áprilisi németországi útja során Vlagyimir Putyin elnök nyilvánosan is megfogalmazta. Részben az energiadialógus keretein belül került sor az aggály hivatalos – bár az orosz felet korántsem megnyugtató, felemás – megválaszolására, amely szerint ilyen korlátozó rendelkezés nem létezik, bár az unió erre vonatkozó dokumentumai valóban szorgalmazzák az energia beszerzési forrásainak és szállítási útvonalainak diverzifikálását.

Az orosz aggály korántsem alaptalan, hiszen, amennyiben a forrásdiverzifikációs célokat komolyan veszik Brüsszelben, nem zárható ki, hogy a jövőben, legalábbis indirekt módon, ilyen törekvések induljanak el¹². Különösen megerősítette ennek valószínűségét a 2005-2006 téli orosz(-ukrán) gázszállítók zűrés ügye. Ráadásul a földgáz kapcsán nem csak arról van szó, hogy Oroszország részaránya egyes tagországok fogyasztásában vagy külső beszerzésében, de az Unió egészét tekintve is igen magas, hanem arról is, hogy ezek az orosz szállítások gyakorlatilag egy vállalattól származnak. A Gazprom monopóliumhelyzete az, ami az EU, vagy tagállamai számára nem kívánatos.

B) A HOSSZÚ TÁVÚ GÁZSZERZŐDÉSEK KÉRDÉSE (BELEÉRTVE A TERÜLETI KLAUZULÁT)

Az orosz gázszállító cég, a Gazprom bevett gyakorlata a partnerekkel való hosszú távú szerződések kötése. Ezek a szerződések valójában egyáltalán nem rendkívüliek. A gáziparon belül többé-kevésbé egyetértés alakult ki – vevők és szállítók között is – arra nézve, hogy a hosszú távú szerződésekre az iparági beruházási szükségletek hatalmas összegei miatt van szükség. Ezek a hosszú távú „take or pay” típusú szerződések teszik ugyanis lehetővé a hatalmas infrastrukturális és egyéb beruházási projektek kockázatainak vevő és szállító közötti megosztását. A problémát az EU-orosz energiadiálógusban egyrészt az okozza, hogy a hosszú távú vevői kötelezettségvállalás nem áll összhangban az Unió tervezett gázpiaci liberalizációjával, amelyen belül többek között eredetileg az olajéhoz hasonló prompt gázpiacok létrehozását is tervezték¹³. Még nagyobb, az Unió egységes piaci elveivel szembenálló problémát jelentenek az Unió számára a hosszú távú szerződésekben gyakorta használt ún. *területi klauzulák*, amelyek tiltják az adott ország által orosz forrásból vásárolt gáz harmadik feleknek való továbbadását, még olyan esetekben is, amikor valójában az érintett vásárló országban fölöslegek képződnének¹⁴. Brüsszel elfogadta az orosz partner érvelését a hosszú távú szerződések szükségességével, fenntartásával kapcsolatban, ugyanakkor nem engedett az Unió belső fejlődésében meghatározó szerepet játszó egységes piaccal kapcsolatos, már meglévő uniós szabályozást sértő területi klauzula kérdésében. Ez utóbbi szellemében indult el több európai Gazprom-szerződés felülvizsgálatának folyamata¹⁵.

12 Ebben a kérdésben ugyanakkor erőteljesen ütköznek a tagállami megközelítések, egyesek éppen az orosz szállítások és orosz súly növelésére tettek lépéseket - pl. Németország -, míg mások, ahol az orosz monopóliumhelyzet egyébként valóban igen erőteljes volt - pl. Lengyelország -, annak visszaszorítását szeretnék épp Brüsszel segítségével elérni (Gromadzki, 2002).

13 Kérdéses ugyanakkor ennek megvalósíthatósága. Számos energetikai szakértő ezt kétségbe vonja a földgáz, mint áru sajátos tulajdonságai miatt. (Pl. Varró László előadása 2006 februárjában; Deák, 2005)

14 Az orosz tiltás mögött a jól ismert Gazprom-gyakorlat húzódik meg: különböző országbeli partnereiknek - leginkább politikai motivációk mentén - más-más áron kínálják a gázt.

15 A kérdésben ugyanakkor szintén nem elhanyagolhatók a tagállami véleménykülönbségek: lengyel részről különösen élesen bírálják a jelenlegi rendszert, s szakértői elemzésekben felvetődött egyfajta kombinált rendszer kidolgozásának szükségessége is, amelyben a klasszikus hosszú távú szerződések a vásárlót csak egy minimum megvételére köteleznék (Gromadzki, 2002).

C) NUKLEÁRIS ANYAGOK KERESKEDELMÉNEK SZABÁLYOZÁSA, NUKLEÁRIS EGYÜTTMŰKÖDÉS

A nukleáris anyagokkal való kereskedelem az Oroszország szempontjából leglényegesebb kérdések közül az, amelyikben a legkisebb eredményt sikerült elérni. A problémát itt is az jelenti, hogy a szocialista múltból hozott „örökség”, a közép-kelet-európai országok atomerőműveinek szinte kizárólagos orosz nukleáris fűtőelemekkel való ellátása érvényben lévő uniós joganyaggal ütközik¹⁶. Ezen a téren a leglassúbb az előrehaladás, a nukleáris kereskedelemre vonatkozó egyezmény megkötése már hosszú évek óta várat magára. Brüsszel az EURATOM uránium beszerzésére vonatkozó diverzifikációs előírására hivatkozik, míg Moszkva szerint ez a mennyiségi korlátozás rá nézve diszkriminatív, ráadásul érvényben lévő kormányközi és hosszú távú szerződéseit sértő. A konkrét tárgyalások 2004 elején kezdődtek el. A problémát tovább bonyolította, hogy a diverzifikáció a közép-kelet-európai atomerőművek beszerzéseiben hosszú ideig csak elméleti lehetőségként állt fenn, valójában csak Oroszországban állítottak elő számukra alkalmas fűtőelemeket. Újabban már Nagy-Britanniában is gyártanak megfelelő fűtőelemeket, azonban az orosz ajánlat kedvezőbb (Kaderják, 2006).

D) „KÖZÖS ÉRDEKELTSÉGŰ INFRASTRUKTURÁLIS PROJEKTEK” KIJELELÉSE

A közösen szorgalmazott infrastrukturális projektekben való uniós érdekeltséget az energiaellátás mennyiségi biztosítására irányuló törekvés alapozza meg. Ezt a meglévő útvonalak, vezetékrendszerek számának bővítésével kívánják elősegíteni. Moszkva számára saját versenyhelyzetének megerősítését célzó terveinek Brüsszellel való elfogadtatása nyilvánvalóan előnyökkel járhat. Így van ez még akkor is, ha ezeknek a terveknek a kivitelezése, anyagi háttérének megteremtése már nem a két központ akaratán múlik, hanem sokkal inkább vállalati és pénzügyi szervezetek szándékain. A 2001-es Synthesis Report kísérletet tesz ilyen projektek megnevezésére, ide sorolja az észak-európai gázvezeték, a Belorusszián és Lengyelországon keresztülhaladó Jamal-Europe gázvezeték, valamint a Stokhman mező fejlesztését. A kőolaj tekintetében megemlíti a Barátság és Adria-vezeték összekapcsolásának tervét, valamint az észak-kaszipi olaj új és már meglévő útvonalainak fejlesztését és továbbiak kiépítését (többek között a Burgas-Alexandroupolis olajvezeték), amelyek lehetővé tennék az orosz olajszállítások növelését a régi és a kibővült EU-ba egyaránt. Az egyik leglátványosabb előrelépés az észak-európai gázvezeték ügyében történt: létrejött az orosz és uniós (elsősorban német) partnerek közötti kapcsolat, amely már a finanszírozási kérdéseket is taglaló konkrét szerződés-tervezet aláírásához is vezetett¹⁷. A felek üdvözölték a Jamal-Europe gázvezeték kapacitásnövelésének létrejöttét

¹⁶ Egy, a tagállamok által hozott 1994-es döntés alapján Oroszország részesedése az EU urániumpiacán nem haladhatja meg a 20%-ot (Barysh, 2004: 36). A problémát már a szintén 1994-ben fogalmazott PCA 22. cikkelye is külön említi, rendezést sürgetve.

¹⁷ A tervezett vezeték Oroszország valamennyi régi nagy uniós vásárlójához eljuttathatná az orosz gázt, az előbbi két országon kívül Hollandiát is érintve egészen Nagy-Britanniáig húzódná a vezeték, tenger alatti és szárazföldi szakaszokat váltogatva. A kelet-európai területeken csak tenger alatti hálózat lenne, ami eleve kizárja, hogy ezek az országok ezt a vezetékét használhassák.

is. Ugyanakkor egy másik közös támogatást élvező projekt elbukóban van: Horvátország – környezetvédelmi okokra hivatkozva – újabban nem támogatja a Barátság és Adria kőolajvezetékek összekapcsolását.

Az energiadiálógus ezen a téren egy széleskörű, minden érintett felet – állami képviselők, nemzetközi pénzügyi szervezetek, üzleti élet szereplői – bevonó együttműködési mechanizmus kiépítését szorgalmazza. Valamennyi esetleges közös érdekelttségű projekttel kapcsolatos koordinációs tevékenységre egy-egy ún. „high-level group”-ot (HLG) jelöltek ki, amelynek feladata a technikai követelmények, a finanszírozási szükségletek és az időtávok kidolgozása, valamint a megvalósulás elősegítése. Ezek a szakértői csoportok megerősítették a korábban kiemelt projektek létjogosultságát. A későbbiekben többször is felmerült a közös érdekelttségű projektek listájának bővítési lehetősége – elsősorban az olajvezeték-hálózat fejlesztése kapcsán¹⁸ –, ennek kifejtésére azonban a legutóbbi jelentés megfogalmazásáig nem került sor.

E) A VILLAMOSENERGIA-PIACOK ÖSSZEKAPCSOLÁSA – VILLAMOS ENERGIÁVAL VALÓ KERESKEDELEM¹⁹

A villamos-hálózatok összekapcsolásáról szóló elképzelést minden bizonnyal Moszkva vetette fel. A hálózatok összekapcsolása elméletileg növeli az uniós árampiac biztonságát is, továbbá pozitív versenyhatásokkal járhat, tehát a közös érdekeltség kimutatható az elképzelésben²⁰. Az EU oldaláról már a kezdetektől számos feltétel fogalmazódott meg az orosz villamos energia exportját lehetővé tevő tervvel kapcsolatban. Ezek alapvetően azokhoz a – nem alaptalan – európai aggodalmakhoz kapcsolódnak, miszerint Oroszországban a villamos energia ára nem költségtükröző, másrészt viszont termelése során a környezeti szempontok figyelembevétele meg sem közelíti az Unióban előírt normák, szabályok szigorúsági szintjét. Előfeltétel továbbá, hogy a nyitásnak és mértékének kölcsönösnek kell lennie (Fifth Progress Report, 2004: 5).

Az orosz kitarítás ebben a kérdésben szintén csekély gyümölcsöt termett. Az összekapcsolást előkészítő vizsgálatokkal – beleértve az érvényes és tervezett uniós és orosz piaci és környezeti szabályok egymásnak való megfelelését vagy eltéréseit – az uniós UCTE-t²¹ és az orosz/FÁK IPS/UPS-t²² bízták meg. Csak 2005. januárjában kezdődött el a munka a hálózati összekapcsolás – orosz javaslatra egymással párhuzamos – megvalósíthatósági tanulmányának elkészítésével, 2006-os határidővel, pedig a kérdés immár több mint öt éve napirenden szerepel.

18 Az EU a megnőtt volumenű tengeri szállítások kockázatainak figyelembevételével különösen szorgalmazza a vasúti szállítási útvonalak fejlesztését.

19 Az orosz cél értelemszerűen a két rendszer, az uniós és a FÁK-on belül működő hálózat összekapcsolása.

20 Az elképzelést Barysh (2004) egyértelműen orosz érdekelttségként jellemzi. Újabban azonban előtérbe kerültek az orosz villamosenergia-rendszer hazai elégtelenségei, amelyek kétségessé teszik, hogy a közeljövőben számottevő orosz export realizálódjon az uniós piacon a technikai akadályok leküzdése után.

21 Union for the Co-ordination of Transmission of Electricity

22 Unified Power System / Interconnected Power System (IPS/UPS)

F) A BEFEKTETÉSI KLÍMA JAVÍTÁSA: AZ OROSZ KITERMELÉssel ÉS SZÁLLÍTÁSSAL KAPCSOLATOS JOGI SZABÁLYOZÓI KÖRNYEZET ERŐSÍTÉSE

Az energiadiálógus elindításakor az Európai Uniót vezérlő egyik legfontosabb célként jelentkezett az uniós befektetői jelenlét erősítése az orosz piacon, s ennek előfeltételeként a szabályozói környezet már rövidtávon is eredményekkel kecsegtető javítása. Brüsszel elsősorban két irányban kívánt előrelépni: egyrészt a befektetői jelenlét formáit szabályozó háttér javításával (pl. a termékmegosztási egyezmények jogi feltételeinek tisztázásával illetve a vonatkozó jogszabályok kedvezőbbé, áttekinthetőbbé és befejezetté tételével), másrészt a befektetők korábbi távolmaradásában kulcsszerepet játszó energetikai szállítóhálózathoz való diszkriminációmentes hozzáférés biztosításával. Ez utóbbi terén valójában nem sok változás következett be, mivel nem került sor az Energia Charta orosz ratifikálására és a kapcsolódó Transzitjegyzőkönyv aláírására sem. 2006. októberében Lahtiban, az informális csúcsra meghívott Vlagyimir Putyin elnök ismételten jelezte, hogy országának nem áll érdekében a Chartához csatlakozni. A szabad, diszkriminációmentes tranzit kérdésének rendezése így a PCA-t felváltó új megállapodáshoz vezető, igen nehéznek ígérkező tárgyalásokra marad²³.

A későbbiekben – különösen a közös gazdasági térség elképzeléshez kapcsolódóan – előtérbe került az ún. jogi és szabályozói közeledés, a technikai normák és szabványok konvergenciájának ügye. Nyilvánvalóan ezzel is összefüggésben hívták meg Moszkvát a villamos energetikai és gázpiaci szabályozás uniós fórumaira, a „Firenzei Fórumra” és a „Madridi Fórumra”. Ugyanakkor a meghirdetett jogharmonizációban általában is, és szektorspecifikusan is, komoly problémát jelent a közeledés egyoldalú volta: a tagságra nem pályázó Oroszországnak valójában csak korlátozott érdekeltsége van a jogharmonizációs folyamatban, éppen annyi, amennyi szállítói pozícióinak megtartásához, erősítéséhez vezet.

G) A SZÁLLÍTÁSI HÁLÓZAT BIZTONSÁGOS MŰKÖDÉSE

Az orosz szénhidrogén szállítások körüli egyik legfőbb bizonytalansági tényezőt magának az orosz szállítási infrastruktúrának a gyengeségei, kapacitási és még inkább karbantartási problémái jelentik mind a mai napig. A vezetékrendszer leromlott állapotával összefüggő esetleges gáz- és olajszivárgások ugyanakkor súlyosan veszélyeztetik a környezetet is. Az Unió részéről számos kezdeményezés érthető módon e kockázatok kiküszöbölését célozza. A vezetékrendszert kiértékelő munkára és a szükséges beruházási összegek felbecsülésére anyagilag is kész áldozni, mégpedig TACIS-keretből. A már 2002-re konkrétan is megfogalmazott uniós elképzelés egy, az egész kelet-európai, közép-ázsiai és kaukázusi térségre kiterjedő olaj- és gázhálózatot (vezetékek+tankerek) figyelő, „baleset-megelőző” monitoring-rendszer közös kialakítása az orosz

²³ Az EU-orosz kapcsolatrendszer szabályozó alapidokumentum, a Partnerségi és Együttműködési Megállapodás (PCA) ugyanis 2007 végén lejár.

GLONASS és a tervezett uniós GALILEO műholdas rendszerek összekapcsolásának segítségével.

H) A NEM-KERESKEDELMI JELLEGŰ OROSZORSZÁGI KOCKÁZATOK CSÖKKENTÉSÉNEK INTÉZMÉNYI LEHETŐSÉGEI, GARANCIAALAP LÉTREHOZÁSA

Eredetileg az ún. „közös érdekelttség alá eső kiemelt projektek” könnyebb megvalósíthatósága érdekében foglalkoztak egy olyan speciális Beruházási Garanciaalap – vagy más hasonló funkciójú intézmény – létrehozásának gondolatával, amely az érintett nemzetközi pénzügyi szervezetek, regionális bankok, export-hitel ügynökségek és más hatóságok, valamint a magánszféra biztosítóinak és befektetőinek bevonásával csökkentené az oroszországi projektek „nem-kereskedelmi” jellegű kockázatait. A garanciaalap valójában mindazon kompenzációs jellegű kifizetések realizálódását elősegítené, amelyek egy felmerülő vitát követő döntőbírói ítélezés után jogosnak bizonyulnak. Egy ilyen alap megteremtése nyilvánvalóan az uniós partner érdeke, lényege éppen azon speciális oroszországi kockázatok kiküszöbölése szigorúan a kiemelt közös érdekelttségű projektekben résztvevő uniós cégekre vonatkozóan, amelyek miatt a külföldi befektetők jelenléte általában is visszafogott az orosz piacon. Az elképzelés megvalósíthatóságáról szóló tanulmány elkészítésével az Európai Beruházási Alapot bízták meg, amely az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) szolgáltatásait, oroszországi jogi tapasztalatait valamint az Európai Beruházási Bank (EIB) közreműködését is igénybe veszi. A megvalósítás itt is dőcögve halad.

I) AZ EURÓ HASZNÁLATA A KÖLCSÖNÖS ENERGIASZÁLLÍTÁSOK ELSZÁMOLÁSÁNÁL

Az Európai Unió szempontjából lényeges kérdések közül ez az egyetlen, amelynek megvitatása a dialógus keretein belül – úgy tűnik – elhalt. A 2001-es kiinduló dokumentumot követően egyedül egy 2003-as jelentésben került újra elő a téma egy rövid bekezdés erejéig, amely azt nyugtázza, hogy a kérdés valójában az érintett üzleti körök kompetenciájába tartozik, ugyanakkor az euróra történő átállás világosan jelezhetné a felek energetikai együttműködésének mélyülését (Fourth Progress Report, 2003: 2) Az euróra való áttérés az Unió számára az árak terén megnyilvánuló biztonsághoz vezető egyik lépcsőfok is lehetne. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a kérdés súlyát jelentős mértékben befolyásolja az euró/dollár árfolyam alakulása is.

J) A KIOTÓI EGYEZMÉNYHEZ KÖTÖDŐ EGYÜTTMŰKÖDÉS

A Kiotói Egyezmény kérdésköre az EU számára egy különösen fontos potenciálisan „közös” terület, tekintettel arra, hogy az uniós értékrend szempontjából kulcsfontosságú nemzetközi egyezmény életbe léptetésének elvi lehetősége az

Egyesült Államok elutasító magatartása folytán Oroszország kezébe került. A nehezen megszületett orosz ratifikáció újabb – finanszírozási forrásokkal is felérő – lehetőségeket nyitott meg az orosz-EU energetikai párbeszédben a szennyezési jogok adásvétele, valamint pl. a tiszta széntechológiák közös alkalmazásának, az ún. Joint Implementation kínálta lehetőségek kapcsán.

K) A NUKLEÁRIS BIZTONSÁG ERŐSÍTÉSE

Az Európai Unió minden alkalmat megragad az oroszországi atomerőművek biztonságos működésével kapcsolatos aggályai megfogalmazására, meglehetősen eredménytelenül. Orosz álláspont szerint ugyanis ez a kérdés elsősorban nemzeti hatáskörbe tartozik, másodsorban viszont az orosz erőművek – állításaik szerint – megfelelnek a nemzetközi előírásoknak is, hiszen az érintett felügyelő intézmények saját rendszerük kialakításánál figyelembe veszik a nemzetközileg elfogadott normákat. Az orosz elutasító magatartással magyarázhatóan a kérdés nem került be a jelentésekben is állandóan napirenden szereplő közös célfeladatok közé. Ugyanakkor nukleáris kérdésekről mégis folyik együttműködés, egy 2001-es EURATOM-orosz, a nukleáris tematika egészét felölelő egyezmény keretein belül.

L) TECHNOLÓGIAI EGYÜTTMŰKÖDÉS – HATÉKONYSÁGNÖVELÉS, A KÖRNYEZET VÉDELME

Ez a terület mutatta fel talán a leglátványosabb, kézzelfogható eredményeket. Ez nem véletlen, hiszen tudományos jellegű együttműködés kényes politikai-gazdasági helyzetben is megvalósítható. Valójában az Unió részéről érkező kezdeményezés mindkét fél számára pozitívumokat kínál. Az EU számára legfőképpen azért, mert az uniós értékrendben kiemelt helyen szereplő környezeti, környezetvédelmi szempontok és azokhoz kapcsolódó, már kialakított konkrét technológiai eljárások átadását teszi lehetővé, ugyanakkor a tapasztalatátadás szép gesztus a partner felé. Orosz szempontból pedig azért kedvező, mert uniós forrásokból juthat olyan fejlesztésekhez, vagy fejlesztési eljárásokhoz (pl. fűtőkorszerűsítési eljárások, tisztább szénégetési technológiák, fejlettebb energiatermelő technológiák elsősorban az olajiparban stb.), amelyek Oroszországban költségmegtakarítást eredményeznek, vagy/és a környezetet védik.

A belső energiahatékonyság javítása – amint láttuk – *amúgy is az orosz energiastratégia kiemelt célkitűzései közé tartozik*. Máris kézzel foghatóak az eredmények: uniós támogatással, tapasztalatátadással több, konkrét energiahatékonyságot növelő projekt indult be Oroszország különböző régióiban, például Arhangelszkben, Asztrahányban majd a későbbiekben Kalinyingrád térségében.

Az együttműködés további gyakorlati gyümölcse a 2002 novemberében életre hívott, az uniós hatodik Keretprogramból támogatott EU-Orosz Energia Technológiai Központ, amelynek Moszkva ad otthont.

3. AZ ENERGIADIALÓGUS FÓKUSZÁBAN: GÁZ- ÉS OLAJSZÁLLÍTÁSOK, KÖLCSÖNÖS FÜGGÉSEK

Általánosan elterjedt nézet szerint az EU-orosz energiakapcsolatok biztonságát, sőt azon túl az egész viszonyrendszer stabilitását is a szénhidrogének kereskedelmében meglévő kölcsönös függés biztosítja²⁴. Oroszországnak elemi érdeke az EU problémamentes ellátása, hiszen az a legnagyobb, stabil és zavartalanul fizető piaca, míg másik oldalról az Uniónak is érdekében áll az energiaellátásában kulcsszerepet betöltő Oroszországgal való viszony ápolása, amit többek között az évről évre stabilnak, sőt növekvőnek mutakozó uniós vásárlási szándék segíthet elő. A következőkben e kétirányú függések mértékét mutatjuk be röviden a statisztika segítségével.

A kilencvenes évek második felében, az immár 15 tagúvá növekedett Európai Unióban Oroszország részesedése mind a nyers kőolaj, mind pedig a kőolajtermékek importja tekintetében egyértelműen növekvő volt, 2002-re az előbbi részarány elérte a 20%-ot, az utóbbi pedig – a többi külső szállító közül magasan kiemelkedő módon – meghaladta a 30%-ot. (A kőolajtermékek esetében lényegében visszaállt a korábbi, még a szovjet időkre jellemző kimagasló arány.) Ugyanebben az időszakban Oroszország uniós földgázimporton belüli súlya kisebb mértékű csökkenést mutatott, 9–10% körüli részesedésével azonban még így is az uniós földgázpiac fontos szereplője maradt. Ugyanakkor az Unió egyes tagállamaiban az orosz részarány a fentieknél lényegesen nagyobb, például a földgáz tekintetében Németországban majdnem 40%-os, Olaszországban, Franciaországban 30% körüli, de igen magas a kisebb Ausztriában és Finnországban is (Gubajdullan–Kampaner, 2006). A német BASF vegyipari óriáshoz egyenesen külön vezetéken jut el az orosz gáz.

Az orosz szénhidrogénektől való uniós függés kérdését azonban kétségtelenül a 2004. májusi bővülés élezte ki. A bővüléssel ugyanis köztudottan olyan országok váltak az Unió tagjaivá, amelyeket közös múltjuk sajátosságaiból eredően igen szoros energetikai szálak fűznek Oroszországhoz. Esetükben az orosz részarány a teljes importon belül 70–100% között mozog, s ez az uniós szinten számított teljes földgázimporton belüli orosz részarányt mintegy 44%-os szintre emelte.

A diverzifikációs kérdés az újonnan csatlakozott országokban, köztük valamennyi visegrádi országban napirenden van már a kilencvenes évek közepe óta. A legélesebben felvetődő probléma a földgázbeszerzések több lábra állítása. Ezen a téren Lengyelország a legeltökéltebb, ugyanakkor Magyarország és Csehország is konkrét lépéseket tett már. A kőolaj esetében viszont a gazdaságossági szempontok győztek a diverzifikációs-biztonságossági megközelítéssel szemben. Másrészt, a kőolajbeszerzések más forrásra való átirányítása – szükség esetén – a földgázénál jóval egyszerűbben megoldható, igaz, tetemes költségráfordítással. Új infrastrukturális beruházások lehetnek a probléma tartós, és hosszabb távon kifizetődő megoldásai a kőolaj esetében is.

²⁴ Egyes nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó elméletek – az energetikán messze túlmenően – általában is a kölcsönös gazdasági függés kooperatív magatartást serkentő hatását hirdetik. „Egy olyan Európa, amelyben a biztonsági félelmek a minimálisra csökkennek, ki tudja aknázni a kölcsönös függőség kooperációt elősegítő hatásait” – írják a Kupchan-fivérek (Kupchan–Kupchan, 1999: 61)

A kölcsönös függés a másik oldalról, Oroszország szemszögéből nézve egyelőre még erőteljesebb. Nemcsak Oroszország, hanem már az egykori Szovjetunió is alapvetően az európai piacra építette szénhidrogén-kivitelét. Különösen igaz ez az infrastruktúráisan – egyelőre – kötöttebb földgáz esetében, míg a kőolajnál és az olajtermékekénél az export célországainak köre szélesebb. A földgáz esetében Európa egészét tekintve eltolódás figyelhető meg az Európai Unió javára, azon belül is egyre előkelőbb pozíciókra tettek szert a régi EU egyes tagállamai. Együttes részesedésük az elmúlt évek során a nyers kőolaj és földgáz tekintetében is megközelítette az összes orosz szállítások felét²⁵! A régi EU-n belül Oroszország legfontosabb partnerei a kőolaj és az olajtermékek esetében: Németország, Hollandia, Nagy-Britannia, Olaszország, valamint Finnország és hullámzó adatokkal Írország. Az orosz földgázexport legjelentősebb vásárlói között szintén a fenti nagy uniós tagállamokat, valamint Franciaországot és Ausztriát találjuk. Emellett az újonnan csatlakozott közép-kelet-európai országok továbbra is jelentős piacrészesedéssel rendelkeznek. Súlyuk 2004-ben a teljes orosz földgázkivitelben belül megközelítette a 20%-ot, míg a nyers kőolaj tekintetében a megfelelő arány meghaladta a 25%-ot.

UNIÓS BEFEKTETÉSEK AZ OROSZ GÁZ- ÉS OLAJSZEKTORBAN

A kölcsönös kereskedelmi függéseket tovább erősíthetik – esetleg kompenzálhatják? – a szektorbeli kétirányú befektetések is. Amint láttuk az EU oldaláról az uniós cégek oroszországi befektetési lehetőségeinek növelése volt az egyik legjelentősebb, az energiadiálógus által kitűzött cél. Az európai ellátás biztonságát megteremteni hivatott, elsődlegesen kijelölt eszköz éppen az európai vállalatok orosz energiaszektorbeli súlyának növelése, az orosz energetikai szektoron belül hiányzó, de égetően szükséges beruházási tőke Európa általi biztosítása lett volna. Úgy tűnik, ennek a célnak a teljesülése igen messze áll az eredeti célkitűzésektől. Habár a szakértők zöme ma is egyetért abban, hogy az orosz energetikai ágazat beruházásigénye olyan hatalmas összegekre rúg, amelyek előteremtése pusztán hazai forrásokból lehetetlen. Így van ez még az utóbbi években növekvő befektetéseket felszívó olajiparban is, elsősorban amiatt, hogy az orosz olajcégek elsődleges célja a beruházások eszközlésénél is a termelés minden áron való növelése volt, amit nem kísért a termelésbővülés fenntarthatóságát figyelembe vevő hosszabb távú gondolkodás.

Ráadásul az állam Vlagyimir Putyin elnöksége alatt különösen erős ellenőrzés alá vonta a szektort²⁶. A korlátozások, nyílt és bujtatott távortartó praktikák természetesen minden külföldit, nemcsak a potenciális európai befektetőket érintik. Azonban az energiadiálógus gyengeségeként lehet értékelni, hogy az nem tudott érdemben az utóbbiakon sem segíteni. Mindezek eredményeként az európai energetikai cégek – amerikai versenytársaikkal egyetemben – jelen vannak Oroszországban

25 Ezzel a folyamattal párhuzamosan az orosz kivitelben belül drasztikus mértékben esett vissza a FÁK-országok részaránya, s a jelenlegi tendenciákból, a FÁK-on belüli ellentmondásos kapcsolatokból kiindulva, nem kizárt, hogy térvészük tovább folytatódik.

26 Ezt a tényt orosz elemzők is elismerik. „A külföldi befektetők hozzáférése a kitermelőipari lehetőségekhez... nehezedik, és az utóbbi időben erősödő állami irányítás alá esik” (Glinkina-Kulikova-Fejt, 2006: 60).

befektetőként, jelenlétük azonban a lehetőségekkel összevetve meglehetősen szerény. A külföldi tőke legerősebben az olajszektorban vetette meg a lábát, itt az elmúlt egy-másfél évtized során számos vállalati partnerség szövődött. Az orosz olajiparban egyébként a világ szinte valamennyi jelentős olajcége valamilyen módon jelen van, a korábban prognosztizált óriási befektetések azonban mindezülig a – British Petrol 2003-as mintegy 7 milliárd dolláros befektetése kivételével – elmaradtak. Másik oldalról, a kétezres évek közepén nyilvánvalóan jelentős szerepet játszott a befektetések elmaradásában a külföldön egyöntetűen negatív megítélés alá eső Jukosz-ügy, valamint nem sokkal azután a TNK-BP adóbotránya.

Bár a külföldi tőkével szemben számos orosz fenntartás él – különösen az energetikai szektorban –, nem esnek teljesen egyforma megítélés alá a különböző országok cégei. A kiemelten jó bilaterális kapcsolatoknak köszönhetően a német Ruhrgas például 2005 elején 6,5%-os részvénycsomaggal rendelkezett az akkor még a külföldiek arányát erős kézzel korlátozó Gazpromban. Továbbá, nem véletlen, hogy német cégnek, a BASF energetikai leányvállalatának, a Wintershall-nak sikerült 50% mínusz egy részvény erejéig tulajdonjogot szerezni egy szintén Gazprom-birodalomhoz tartozó gázkitermelő vállalatban, a Juzsno-Russzkojében, amely egy jelentős nyugat-szibériai gázmező kitermelési jogával rendelkezik. Az ügyletet maga Putyin elnök nyilvánította „történelmi jelentőségű precedensnek” (CEPS, 2006: 17).

A gáziparban a Gazprom legnagyobb külföldi szövetségese egyébként a már említett két német vállalaton kívül az olasz ENI. Ez sem lehet véletlen, Olaszország szintén Oroszország uniós barátai közé számít, aminek kialakulásában minden bizonnyal nem kis szerepet játszanak az ide irányuló tetemes orosz szénhidrogén-szállítások. A Gazprom együttműködik továbbá a Royal Dutch/Shell Group-pal is.

A meglehetősen kevés számú közép-kelet-európai, Oroszországot célzó energetikai befektetés példája a MOL-Jukosz oroszországi vegyesvállalat. A magyar MOL még az ezredforduló tájékán kezdeményezte az azóta bajba jutott Jukossal a stratégiai szövetség kötését, és alapított vegyesvállalatot közös kitermelési céllal.

OROSZ BEFEKTETÉSEK AZ EURÓPAI UNIÓBAN

Bár az energiadialógus keretei között csak a legutóbbi években kezdték a felek a befektetések kölcsönösségének szükségességét hangsúlyozni, az orosz energetikai cégek európai jelenléte már jóval korábban erősödésnek indult a „rég” és az „új Európában” is. A közép-kelet-európai országokat célzó orosz befektetésekben az energetikai irányultság különösen erősen dominál. Ezt a közép-kelet-európai „hálót” az orosz gáz- és olajipari cégek már 1992-ben kezdték kiépíteni (Vilemas, 2002: 50). A kétezres évek elejére három óriáscég, a Gazprom, illetve az olajipari Lukoil és Jukosz nemzetközi tevékenysége emelkedett ki²⁷. A tíz legnagyobb orosz bázisú transznacionális vállalat közül a három, éves eladásaival nagyságrenddel a többi fölé

²⁷ Természetesen a többi, a legnagyobbak közé sorolható orosz olajvállalat is folytatott/folytat hasonló tevékenységet, azonban ezek (TNK, Rosznyeft, Szlavnyeft, Tatnyeft) beruházási célországai nem e cikk témájának középpontjában álló országok közül kerülnek ki, hanem a FÁK-térségből vagy más olajkitermelő területekről - pl. Irak, Irán Algéria.

emelkedő cég, a Gazprom, a Lukoil és az EESZ az energetikai szektorhoz tartozik (UNCTAD, 2006: 134).

A Gazprom már a kétezres évek elején több mint 20 európai országban jelen volt vegyesvállalatai révén, köztük nyolc régi uniós tagállamban²⁸, elsősorban a gázkereskedelemben illetve a kapcsolódó marketing tevékenységekben, de vezetékipítési projektekhez kapcsolódóan is. Németországban egyedül öt közös gázipari érdekltségben volt részesedése. Emellett az ekkor még csak tagságra váró közép-kelet-európai térségben, valamint Törökországban is stabilan megvetette lábát. A Gazpromnak mind a három balti, a négy visegrádi országban, valamint Szlovéniában is van vegyesvállalata legalább a gázkereskedelmet elősegítő ágazatban, újabban pedig kezdi kiépíteni hadállásait a térség országainak gázszolgáltató rendszereiben is. Magyarországon a Gazprom jelenléte különösen széles spektrumban alakult ki, a gáz kereskedelmén és szállításán túl a petrokémiai iparban, olaj- és gázipari berendezések gyártásában, valamint a bankszektorban is. A szlovák gázszállítással és kereskedelemmel foglalkozó Slovrusgazban 50%-os részesedést, a lengyel, szintén szállítási szférában tevékenykedő Europol Gazban pedig 49%-os részarányt sikerült szereznie. Természetesen Lengyelországban jelen van a gázkereskedelemben is.

Az orosz olajiparban a Lukoil a leginkább nemzetköziesedett vállalat, amely a régi (Nagy-Britannia) és az „új Európában” is (Baltikum, Csehország, Lengyelország), valamint a 2007 elején csatlakozott európai térségekben (Bulgária, Románia) is tulajdont szerzett, elsősorban olajfinomításban és -kereskedelemben. A Lukoil is fontos szerepet szán a közép-kelet-európai térségnek üzleti terjeszkedésében. Magyarországon a legutóbbi időkben fogott 120 benzinkútra kiterjedő hálózatépítési tervekbe. Nem sikerültek ugyanakkor finomítók részvényeivel kapcsolatos vásárlási tervei Litvániában, egy brit céggel közösen Lengyelországban (és Görögországban) sem. A Lukoil ugyanakkor egy kisebb, mintegy 5,5 millió dolláros befektetéssel Lengyelországban is jelen van az olajkereskedelemben.

A Jukosz Európában elsősorban a Baltikumban építette ki bázisait. Emellett egy horvát vállalattal közösen folyt bele az Adria-vezeték modernizálási munkálataiba. Az egyik legnagyobb jelentőségű közép-kelet-európai vonatkozású Jukosz-ügylet azonban a szlovák olajszállító vállalatban, a Transzpetrolban szerzett 49%-os pakett. A Jukosz 2001-ben egy brit-norvég gépipari vállalatban – Kvaerner – is részesedéshez jutott. Emellett az osztrák ÖMV-vel közös vezetékipítési tervei voltak kilátásban²⁹. Az ellene indított orosz belső politikai hadjárat azonban nyilvánvalóan keresztelte a külső kapcsolatrendszer fejlesztésére vonatkozó vállalati elképzeléseket is, s helyét számos tekintetben az orosz politikai vezetéshez közelebb álló Rosznyeft vette át.

A 2004-es bővítéssel az EU-orosz gazdasági szálak jelentős problémával terhelődtek: az újonnan csatlakozottak körében időről időre jelentkező, az orosz befektetőkkel szembeni ellenérzésekkel. Az orosz energetikai befektetők gyakran kedvezőtlen megítélése a közép-kelet-európai térségben sajátos helyzetükből

28 Ausztria, Finnország, Franciaország, Németország, Görögország, Olaszország, Hollandia, Nagy-Britannia

29 A Jukosz azonban elsősorban a kínai piaccal kapcsolatos - nagyszabású beruházásokat is magukba foglaló - terveiről vált híressé. Mindamellett az amerikai Marathon Oil-lal is stratégiai szövetségre lépett 2001-ben.

adódik. Bár az energetikai ágazat stratégiai jelentősége miatt a világban mindenhol „átpolitizált”, itt különös súlyt ad az orosz kérdésnek a szocialista múlttal való leszámolás igénye. Az orosz szállítói dominanciával is megteremtődött orosz tőke jelenlétének mértéke és módja érthető módon nem közömbös az érintett országokban, itt a sokat emlegetett „függés” amúgy is jóval több szálon van jelen – kőolaj- és földgázz szállítók, egyedüli nukleáris fűtőelem-szállítói pozíció stb. –, mint Nyugat-Európában.

AZ ENERGIADIALÓGUS KRITIKAI ÉRTÉKELÉSE

Bár az EU-orosz energiadialógus Európa oldaláról elvileg az európai energiaellátás biztonságát hivatott szolgálni, valójában a biztonság valamennyi dimenziója kérdőjelekkel teli maradt. Az európai fogyasztók orosz szénhidrogénekkal, elsősorban földgázzal való ellátásában mennyiségi, infrastrukturális és ároldalon egyaránt számos bizonytalanság lelhető fel, miközben a partnerbe vetett bizalom is jelentős csorbát szenvedett a 2005–2006 téli gázárháború fényében.

Ami a mennyiségi vetületet illeti, egyre gyakrabban vetődik fel a kérdés, vajon képes lesz-e Oroszország párhuzamosan kielégíteni növekvő belső szükségleteit, a földrajzi értelemben egyre bővülő külső igényeket, s a várhatóan dinamikusan növekvő európai keresletet? Minden jel arra mutat, hogy Európa jelentősége az orosz szénhidrogén-szállítások egészén belül – a szállítandó mennyiségek erőteljes bővülése mellett is – leértékelődőben van, Moszkva az új energetikai partnerségek (Kína, India, Japán, felértékelődő amerikai piacok stb.) kialakításával illetve erősítésével lazítani kíván európai függésén. Mennyiségi oldalról ugyanakkor rövid és középtávon nem jelenthet megnyugtató megoldást a posztszovjet térség más országaiból történő szállítások növelése sem, hiszen az Energia Charta orosz ratifikációjának visszautasításával ezen szállítások sorsa mindaddig Moszkva kezében – is – van, amíg nem épülnek meg az új, Oroszországot elkerülő vezetékrendszerek, vagy LNG-terminálok. Az orosz kitermelés növelésének pedig megvannak a maga mennyiségi, klimatikus és költségkorlátjai.

Továbbra is fennállnak az orosz infrastruktúrához kötődő kockázati tényezők is, az elmúlt évek profitorientált termelésnövekedése következtében elmaradtak a meglévő csővezetékrendszerek szükséges felújítási munkálatai, amelyek a potenciális szállítási zavarokon túl komolyabb környezeti károkkal is fenyegetnek. Az ilyen jellegű kockázatok kivédését hivatott, az energiadialógusban felvetett közös monitoring-rendszer megvalósításának ügye pedig igen lassan halad előre.

Jelentős bizonytalanság rejlik az Európa – különösen az egyes európai országok – által fizetendő árakban is. A Gazprom árképzési gyakorlatában a politikai alapon való büntető-jutalmazó jelleg egyértelműen tetten érhető, ami ráadásul újabban egyre inkább társul a pillanatnyi helyzetelőny maximális kihasználására irányuló törekvésekkel. Mivel egyelőre – rövid és középtávon – az orosz szállítások nem helyettesíthetők sem alternatív energiamódozatokkal, sem forrás-diverzifikációval, Moszkva jelentős áremeléseket képes érvényre juttatni, hiszen a földgáznak a kőolajjal ellentétben nincs kézzelfogható világpiaci ára, az ár – a költségtényezőkön felül – leginkább a partnerek alkupozíciójának függvénye. A 2007-es Gazprom-árak – minden jel szerint – Európa-szerte jelentősen megemeltek lesznek.

Az elméleti energiaellátás-biztonsági dimenziók közül még leginkább az orosz partner szándékaiban lehet bízni. Moszkva még a szovjet időkben is kifejezetten megbízható szállítónak számított, amin változtatni egyelőre nem áll érdekében. Habár az elmúlt téli ukrainai és az év eleji belorusz lecke e téren is elgondolkodtatta a nyugati országokat, célzottan az uniós vásárlókat érintő hasonló incidensre eddig nem volt példa. Igaz, éppen elég egy-egy ukrán incidens. Ennek folyamánya is komolyabb ellátási zavarok kialakulásához vezethet Ukrajnán túli országok esetében is. Ráadásul ma már ebből a szempontból az Unió is egyre kevésbé egységes moszkvai szemmel nézve, sokkal inkább baráti és nem baráti országok csoportjára oszlik, mint a 2004. májusi bővülés előtt.

Összességében az energiadialógus a kezdeti biztató eredmények ellenére és a nagyszabású célkitűzésekkel szemben kevésbé hozta meg a várt eredményt. A dialógus fókuszában lévő szénhidrogén-szállítások ügye számos bizonytalansággal és konfliktussal terhelt, de más lényegi kérdésekben – pl. a nukleáris anyagok kereskedelmében – sem sikerült azóta sem egyezsége jutniuk a feleknek. Jelentősebb eredmények a „puhább területeken” születtek, mint amilyen a technológiai együttműködés ügye. Nem véletlen, hogy az Unió legújabb „Zöld Könyve” a dialógus új alapokra helyezését sürgeti. A kölcsönösség mellett újabban az Unió oldaláról következetesen hangsúlyozzák az átláthatóság elvét is. Kérdéses, hogy ebben Moszkva mennyire lesz partner? Sikerül-e új, átható megoldásokat kidolgozni a meglévő dilemmákra a készülöben lévő új EU-orosz megállapodás keretein belül?

TÁBLÁZATOK

1.táblázat. Az orosz olaj-és földgáztermelés, valamint -kivitel alakulása

	1992	1995	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	termelés										
kőolaj, millió tonna	399,0	307,0	306,0	303,0	305,0	324,0	348,0	380,0	421,0	458,9	470,0
földgáz, milliárd m ³	641,0	595,0	571,0	591,0	592,0	584,0	581,0	595,0	620,0	634,0	636,0
	termelés, előző év = 100										
kőolaj				99,0	100,7	106,2	107,4	109,2	110,8	108,9	102,2
földgáz				103,5	100,2	98,6	99,5	102,4	104,2	101,6	100,5
	export										
kőolaj, millió tonna		115,6	122,9	137,3	134,8	144,9	161,8	190,0	213,4	224,5	233,2
kőolajtermékek, millió t		46,5	61,1	54,2	56,9	62,7	63,5	75,5	77,5	81,3	98,4
földgáz, milliárd m ³		180,3	201,0	203,4	205,3	194,0	181,2	185,3	189,3	200,4	207,3
	export, előző év = 100										
kőolaj				111,7	98,2	107,5	111,7	117,4	112,3	105,2	103,9
kőolajtermékek				88,7	105,0	110,2	101,3	118,9	102,6	104,9	121,0
földgáz				101,2	100,9	94,5	93,4	102,3	102,2	105,9	103,4

forrás:

Rosszija v cifrah, 2003, 2004, Fegyeralnaja Szluzsba Goszudársztvennoj Sztatisztiki, Moszkva 2004, 2005.

Ekonomiko-polityicseskaja szituácija v Rossziji (IEPP) 2006. április. p. 28.

2. táblázat. Oroszország részesedése az EU15-ök EU-n kívüli szénhidrogén-behozatalából

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
nyers kőolaj, SITC 333 (%)						
1. Norvégia	25,6	23,0	20,1	20,8	21,0	22,5
2. Oroszország	12,7	13,2	14,4	14,1	17,1	20,3
3. Szaúd-Arábia	15,7	12,7	12,4	12,6	10,8	10,6
4. Líbia	11,2	12,6	10,7	10,4	10,2	8,8
kőolajtermékek, SITC 334+335 (%)						
1. Oroszország	27,3	25,9	29,1	29,1	32,5	31,7
2. Líbia	10,1	10,4	10,6	9,2	8,0	7,4
3. Algéria	10,8	8,6	8,8	8,5	8,8	6,5
4. Norvégia	8,5	8,7	8,1	7,4	5,7	5,5
földgáz, SITC 34 (%)						
1. Algéria	21,5	20,5	23,7	24,6
2. Norvégia	21,4	21,3	15,9	16,1	16,8	15,2
3. Oroszország	10,2	11,2	11,0	11,5	10,6*	9,0*
4. Nigéria	...	0,0	0,5	2,3

* FÁK-országegyüttesre vonatkozó adat, a táblázat többi adatával szemben nem volumen-, hanem értékadatból számított részesedés

forrás: External and intra-European Union trade - Statistical Yearbook 1958-2000, Monthly Statistics 2003/1.

3. táblázat. Oroszország részesedése az EU15-ök EU-n kívüli kőolaj-behozatalából, %

	2003	2004	2005
nyers kőolaj, SITC 333	21,8	25,1	24,9
kőolajtermékek, SITC 334+335	34,3	36,5	38,4

forrás: External and intra-European Union trade 2004/7.

4. táblázat. Oroszország részesedése az EU15-ök EU-n kívüli szénhidrogén-behozatalából

	2003		2004		2005	
	érték millió euró	arány a teljes behozatalból %	érték millió euró	arány a teljes behozatalból %	érték millió euró	arány a teljes behozatalból %
energiahordozók, SITC 3	41379	26,5	47798	26,3	70479	26,7
nyersolaj, SITC 333	26308	27,0	32024	27,6	47512	28,8
kőolajtermékek, SITC 334+335	7254	38,0	8299	35,4	13778	38,0

forrás: Extra-and Intra-European Trade 2005/8; 2006/3., Eurostat

5. táblázat. Az orosz földgázexport célország-csoportok szerinti megoszlása, %

	1996	1999	2004
EU25-ök	57,0	59,8	66,6
ebből EU15-ök	37,2	41,8	48,1
ebből: új EU-tagok	19,8	18,0	18,5
várható EU-tagok*	7,7	4,0	4,1
egyéb KKE-országok	1,4	0,7	1,5
FÁK-országok	30,7	30,6	19,6
Törökország	3,0	4,7	8,0
egyéb ország	0,2	0,2	0,2
összesen	100,0	100,0	100,0

* Bulgária, Románia és Horvátország

forrás: Tamozsennaja Sztatisztika Vnyesnyej Torgovli Rosszijszkoj Federaciji, 1997, 2000, 2005

6. táblázat. Az orosz nyersolajexport célország-csoportok szerinti megoszlása, %

	1996	1999	2004
EU25-ök	63,1	66,2	72,8
ebből EU15-ök	40,3	36,3	47,7
ebből: új EU-tagok	22,8	29,9	25,1
várható EU-tagok*	1,2	1,9	3,6
FÁK-országok	0,3	7,1	9,3
Törökország	9,0	0,1	1,5
a fentiek együtt	73,6	75,3	87,2
összesen	100,0	100,0	100,0

* Bulgária, Románia és Horvátország

forrás: Tamozsennaja Sztatisztika Vnyesnyej Torgovli Rosszijszkoj Federaciji, 1997, 2000, 2005

7. táblázat. Az orosz kőolajtermék-export célország-csoportok szerinti megoszlása, %

	1996	1999	2004
EU25-ök	62,9	66,3	55,6
ebből EU15-ök	49,1	56,0	43,2
ebből: új EU-tagok	13,8	10,3	12,3
várható EU-tagok*	1,6	0,7	0,2
FÁK-országok	2,8	1,6	3,7
Törökország	0,5	0,7	3,9
a fentiek együtt	67,8	69,3	63,3
összesen	100,0	100,0	100,0

* Bulgária, Románia és Horvátország

forrás: Tamozsennaja Sztatisztika Vnyesnyej Torgovli Rosszijszkoj Federaciji, 1997, 2000, 2005

IRODALOM

- Balmaceda, Margarita M. [2002]: EU Energy Policy and Future European Energy Markets: Consequences for the Central and East European States. Working Papers Nr. 42. Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung
- Barysch, Katinka ([2004]: The EU and Russia. Strategic partners or squabbling neighbours? Centre for European Reform, London, 68 p.
- Barroso, José Manuel [2006]: Opening speech, External energy policy conference. Brüsszel, 2006. november 20. (SPEECH/06/71)
- CEPS Neighbourhood Watch [2006] No. 12.
- Communication from the Commission to the Council and the European Parliament On the development of the energy policy for the enlarged European Union, its neighbours and partner countries, Commission of the European Communities, Brüsszel COM(2003) 262. [http:// europa.eu.int/comm/russia](http://europa.eu.int/comm/russia) (letöltve: 2005. január 2.)
- Deák András [2005]: EU-Russia Policies and the Visegrad Group. Foreign Policy Review Vol. 3. 2005/1-2. pp. 142-167.
- Európai Parlament: Közös állásfoglalásra irányuló indítvány. [2006] március 20. <http://www.europarl.eu.in/omk/sipade3...> (letöltve: 2006. március 24.)
- European Commission [2000]: Green Paper 'Towards a European strategy for the security of energy supply', COM (2000) 769, Brussels, <http://europe.eu.int/comm/energy/russia> (letöltve: 2006.február 2.)
- Ferrero-Waldner, Benito [2006]: The European Union and Russia – developing our shared European continent, Moszkva, 2006. október 23. (SPEECH/06/623)
- Fifth Progress Report – EU-Russia Energy Dialogue. [2004] Brüsszel/Moszkva, http://europa.eu.int/comm/external_relations/russia/energy (letöltve: 2006. febr. 2.)
- Fourth Progress report – EU-Russia Energy Dialogue. [2003] Brüsszel/Moszkva, http://europa.eu.int/comm/external_relations/russia/energy (letöltve: 2006. február. 2.)
- Glinkina, S.–Kulikova, N.–Fejt, N. (szerk.) [2006]: Prámije inosztránnije investiciji v jevropejszkih sztaran sz perehodnoj ekonomikoj. Nauka, Moszkva
- Gromadzki, Grzegorz [2002]: Between Need and Dependency. Russian Gas in the Energy Balance of the Enlarged EU. On the Future of Europe Policy Papers No. 8. Stefan Batory Foundation Warsaw, 10 p.
- Gubajdullan, Aszkar–Kampaner, Nagya [2006]: Gaz v Evrope: jeszty li alternatyiva? Rosszija v globálnoj polityike, Vol. 4. 2006/ január-február. pp. 85-94.
- Kaderják Péter [2006]: A magyar energiapolitika rendszerváltás utáni orosz dimenziója. Konferenciaelőadás, Károli Gáspár Református Egyetem, „A FÁK államok és Európa energiakapcsolatai” c. konferencia, Budapest, 2006. febr. 10.
- Kupchan, Charles A.–Kupchan, Clifford A. [1999]: Koncertek, kollektív biztonság és Európa jövője. In: Biztonságpolitikai szöveggyűjtemény II. kötet (szerk.: Matus János), ZMNE, Budapest, pp. 33-84.
- Ludvig Zsuzsa [2006]: Oroszország és a kibővült Európai Unió gazdasági kapcsolatai – közép-kelet-európai szemmel, PhD-értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem

- Osznovnije napravlenyije dolgoszrocsnovo szotrudnicesztva mezszdu pravityelsztvom Rosszijszkoj Federáciji i pravityelsztvom Japoniji v oblasztyi energetiki <http://www.kremlin.ru/text/cocs/2005/11/97757.shtml> (letöltve: 2006. május 8.)
- Romanova, Tatiana [2002]: The EU-Russian Energy Dialogue: Towards Fully-Fledged EU Actorness. Collegium, No. 23. Spring, pp. 55–68.
- Second Progress Report – EU-Russia Energy Dialogue. [2002] Brüsszel/Moszkva, http://europa.eu.int/comm/external_relations/russia/energy (letöltve: 2006. február. 2.) Sixth Progress Report – EU-Russia Energy Dialogue. [2005] Brüsszel/Moszkva, http://europa.eu.int/comm/external_relations/russia/energy (letöltve: 2006. február 2.)
- Synthesis Report – EU-Russia Energy Dialogue. [2001] Brüsszel/Moszkva, http://europa.eu.int/comm/external_relations/russia/energy (letöltve: 2006. február. 2.)
- Szovmensztnoje rosszijszko-germanszkoje zajavlenyije o szotrudnicesztvo v oblasztyi energetiki. <http://www.kremlin.ru/text/docs/2005/09/93508.shtml> (letöltve: 2006. május 8.)
- Ministry of Energy of the Russian Federation [2003]: The Summary of the Energy Strategy of Russia for the Period of up to 2020., Moszkva. http://europa.eu.int/comm/external_relations/russia/energy (letöltve: 2005. november 2.)
- Third Progress Report – EU-Russia Energy Dialogue. Brüsszel/Moszkva, http://europa.eu.int/comm/external_relations/russia/energy (letöltve: 2006. febr. 2.)
- Varró László [2006]: A magyar szénhidrogén-kereskedelem fenyegetettsége és alternatívái. Konferenciaelőadás, Károli Gáspár Református Egyetem, „A FÁK államok és Európa energiakapcsolatai” c. konferencia, Budapest, 2006. február 10.
- Vilemas, Jurgis [2002]: Russia's Energy Policy, in Toward an Understanding of Russia. (szerk.: Bugajski, Janus-Michalewski, Marek), Council on Foreign Relations Book, New York, pp. 45–58.
- UNTCAD [2006]: World Investment Report 2006, UNCTAD
- Zöld könyv – Európai stratégia az energiaellátás fenntarthatóságáért, versenyképességéért és biztonságáért. [2006], Az Európai Közösségek Bizottsága, Brüsszel COM (2006) 105. p. 23. <http://europe.eu.int/comm/energy/russia> (letöltve: 2006. január 5.)